

Vývoj odpovědnosti ve světě

V prvním přiblížení můžeme odpovědnost v její *právníko-společenské formě*, jak o ní obvykle uvažujeme, definovat jako morální vázanost, která osobě nedovoluje, aby se sama rozvíjela a nebrala přitom do jisté míry ohled na rozvoj všech ostatních kolem.

Řekl jsem, *morální vázanost*, a kdybychom podstatu a hodnotu této vázanosti důkladně rozebrali, vyvstal by před námi filosoficky tak často diskutovaný problém objektivního zakotvení *povinnosti*.

Chtěl bych zde krátce ukázat jako biolog, jak existence jistého „smyslu pro odpovědnost“ v hloubi nás samých bezprostředně dostává plné oprávnění — nezávisle na všech metafyzických úvahách — jakmile přijmeme jako východisko jisté pojetí zkušenostní struktury světa, pojetí, které je ostatně den ze dne lépe ověřováno. Snadno se pak také upřesňují formy tohoto „smyslu“ — není ostatně ničím jiným než reflektovaným výrazem primárního, a tedy „kategorického“ rysu čehosi univerzálně daného.

I. Konvergence vesmíru a růst kosmické solidarity

Fyzikové a astronomové nás krok za krokem obeznamují s pojmem dynamických či tenzorových modalit, které strukturálně zasahují totalitu času a prostoru. Běžně se už mluví o zakřivení nebo o explozi vesmíru. — Proč se však nemluví o vesmíru, který se *uspořádává* — ovšem nejen geometricky a neohraničeně jako krystal, ale organicky a centrovaně („synergicky“) jako chemické, buněčné a zoologické částice, mezi něž patříme konečně i my sami? Dokážeme sice tento proud, který unáší kosmickou látku k fyzicky stále složitějším a psychicky zvnitřněnějším stavům, zjistit zatím

jen na jediném místě ve vesmíru, a to na naší Zemi. Přes všechnu omezenost této oblasti musíme však konstatovat, že je v ní tento jev tak zakořeněn a rozvíjí se tak pravidelně a mohutně, že jej musíme považovat za projev obecné, ne-li vůbec *hlavní* dispozice vesmíru kolem nás. Souhrou náhod a velkých čísel se hmota — je-li jí dostatečné množství a je-li dost dlouho ponechána sama sobě za příznivé teploty a při vhodném tlaku — nakonec vždy ožíví, jako by tímto krajně nepravděpodobným směrem se statistickou nutností nacházela jedinou vyšší rovnováhu, která by ji uspokojila. Neznamená to, že soudíce podle našeho planetárního zrnka můžeme vesmír v jeho totalitě plným právem považovat za obrovský systém, sbíhající se organicky i psychicky do sebe sama?

Zkusme přijmout toto tvrzení. Především se nám okamžitě vybaví tři pásma, do nichž se člení skutečnost kolem nás. Lidová moudrost o nich věděla odjakživa, ale jejich genetický význam a cena pro lidskou činnost se vyjasní jen tehdy, vezmeme-li na pomoc zcela určitou a velmi důraznou teorii vývoje.

Úplně vespod je daleko nejrozsáhlejší oblast, kde ještě nedostatečně semknuté kosmické prvky nevykazují žádných známek spontánnosti ani senzibility. Nad ní leží mnohem menší a lépe seskupená oblast živých, ale nereflektujících prvků. A ještě výš jako myslící a zřejmě ještě nedokončený vrcholek — lidstvo, stále ještě rostoucí na cestě k ultrahominizaci.

Tři velká pásma uspořádanosti a tedy i míry vědomí prvků, z nichž se skládá svět. Ale také tři pásma možné neuspořádanosti a rozkladu individuací a zvětšením kosmického zla: pásmo čistě hmotného rozpadu, pásmo utrpení a pásmo viny. Konečně a hlavně jsou to díky přílivu vesmírné konvergence tři pásma solidarity: nejdolejší pásmo fyzikálních a chemických závislostí mezi neživými tělesy; pásmo „symbiotických“ vztahů mezi živými organismy; konečně nejvyšší pásmo reflektované interakce lidských svobod.

Tak se ocitáme přímo ve středu našeho problému — s možností jej také obecně řešit.

Aniž bychom upadali do diskurzivních subtilností — ukáží

nám totiž prostá intuice a koherence, že altruismus moralistů je jen polidštěnou formou základní vazby mezi částicemi, tvořícími na všech úrovních látku vesmíru, který se s průběhem času nejen kondenzuje, ale také *koncentruje*. Můžeme proto říci, že kořeny odpovědnosti jdou až tam, kde začíná čas a prostor; že její geneze je koextenzivní totalitě času i prostoru.

Z tohoto hlediska není vývoj odpovědnosti v prvním přiblížení nic jiného než určitá stránka kosmogeneze. Nebo přesněji — je to právě kosmogeneze *sama*, pozorovaná a měřená nikoli — jak jsme zvyklí — stupněm organické komplexnosti nebo psychologického napětí, ale stupněm vzájemného ovlivňování částic, který plynule roste, jak se v konvergentním prostředí postupně hromadí jejich množství.

Poté, co toto vidíme a uznáváme, rozeberme současný stav a pravděpodobnou budoucnost celého fenoménu trochu podrobněji. Chci říci — ne už sledováním velikých a trochu mlhavých linií celého vesmíru, ale v přesně vymezené oblasti, dané lidskou skupinou. V této oblasti se teď pokusíme rozeznat, prostřednictvím jakých mechanismů a s jakou rychlostí pokračuje — ruku v ruce s pokroky antropogeneze — předvídaný růst solidarity v reflektující mase stržené a stále těsněji vtahované vírem sil socializace.

II. Planetární stlačování a růst lidské odpovědnosti

Nejpozoruhodnější aspekt myslící vrstvy naší Země (noosféry), který se v této chvíli pozornému oku nabízí, je její neobyčejné a stále pokračující stlačování. Je to jistě v první řadě důsledek nesmírně rychlého růstu populace; ale ještě víc důsledek zesíleného vlivu jednoho specifitější lidského činitele: myslím změny v *akčním rádiu jednotlivce*.

Člověk nemusí být velký učenec, aby přišel na to, že čím je něco v přírodě „živější“, tím to také rozšiřuje svůj životní prostor. Tento proces je dobře patrný už na historii obratlovců. S překro-

čením prahu reflexe pak nabývá úžasného rozsahu. Lze však říci, že teprve dnes, kdy civilizace vstupuje do fáze ne pouhé diferenciacie a expanze, ale soustředování a totalizace, nastává plný rozmach šířky, hloubky a (mohu-li to tak nazvat) i objemu tohoto děje.

Především růst *do šířky*. Množství překrad (pomalé a obtížné komunikace, národnostní, politické i hospodářské bariéry atd.) rozdělovalo kdysi masu lidstva natolik, že každá vlna, která se na povrchu objevila, byla jimi vzápětí utlumena. Průměrný vliv jednotlivého člověka v tomto nezajímavém a jaksi nepropustném prostředí nesahal obvykle dál než do vzdálenosti několika kilometrů. Není však pro nás dnes při možnostech úžasné rychlé zejména letecké dopravy a v době rozhlasu a televize fyzická přítomnost kdekoli otázkou několika hodin a slovní či vizuální styk s kýmkoli na zemském povrchu otázkou zlomku vteřiny?

Za druhé růst *do hloubky*. Mám na mysli zejména nejnovější pokroky, jichž dosáhla věda ve všech svých formách ve směru všestranného (atomárního, chemického, biologického i psychologického) ovládnutí vlastních pružin naší organické a mentální struktury. Člověk už opustil elementární stádium, kdy mohl svého protivníka jen rozumově přesvědčovat, svádět půvabem nebo donutit násilím. Dnes odkryl zářející moc se zevnitř uměle rozkládat a opět stavět — ať už chirurgicky, injekcí narkotických a hormonálních látek či systematickým vytvářením individuálních a kolektivních psychóz. Tato možnost se může zdát otřesná — ale bylo by dětinstvím si představovat, že jí můžeme trvale uniknout, je-li opravdu uskutečnitelná.

A konečně růst *objemu*. Tím chci vyjádřit situaci, k níž se každý z nás díky progresivní totalizaci noosféry chť nechtě velmi rychle blíží: totiž že může strhnout *jediným gestem* — k záchraně či k záhubě — stále větší „dávky“ lidských bytostí. Nechám-li stranou myslitele, šířící své zápalné myšlenky tiskem, pomysleme na kapitána velké moderní lodi, pilota obrovského letadla nebo na pohyb ruky pouštějící atomovou pumu...

Připomínám znovu, že hlavní a specifickou událostí naší biologické éry je v její počáteční fázi právě paroxysmální stlačování,

proniknutí a stmelení lidské masy v planetárním sevření.

Je to situace jistě nebezpečná a obtížná, protože před nás staví celý svět nových životních problémů, jako je výživa, hygiena a nervové uvolnění pro množství lidí promísených a natlačených až k zalknutí.

Často se však zapomíná, že obsahuje také úžasnou dynamiku, která může z mnoha utrpení a chyb vydat pronikavou duchovní energii; první symptomy můžeme už ostatně pozorovat.

Vraťme se však k vlastnímu předmětu těchto stránek: v každém případě je to nesporný zdroj růstu odpovědnosti. Protože nejen vědomí a zlo, ale také *solidarita* jsou, jak jsme již řekli, oněmi třemi veličinami, jejichž intenzita (i když ne množství — v případě zla) spolu s místním i celkovým uspořádáním konvergentního systému nutně roste.

Nestačí sama tato skutečnost za základ nové pozemské etiky?

Byla snad kdysi doba, kdy se jednotlivci mohli snažit o zdokonalení a naplnění každý sám pro sebe a izolovaně. Nic naplat, toto období je nenávratně pryč. Měli bychom si konečně přiznat, že ještě nikdy v dějinách nebyl člověk samým základem své bytosti do té míry aktivně i pasívně vázán na hodnotu a vyspělost všech lidí kolem sebe jako právě dnes. A všechno nasvědčuje tomu, že se tento režim vzájemné závislosti bude v příštích stoletích jen dále zdůrazňovat.

Bude tedy jistá forma zobecněné ultraodpovědnosti, která zasáhne a posílí celou škálu ctností a chyb, nakonec tím nejvýraznějším morálním rysem ultralidstva, k němuž — ať již chceme či nechceme — kosmicky nutně míříme.

Závěr

Odpovědnost právní a odpovědnost biologická

Mají-li předchozí úvahy jistou platnost, je jasné, že se odpovědnost ve světě uznaně konvergentní povahy automaticky a bezprostředně *univerzalizuje* a *zintenzivňuje*, nabývají rozměrů a rytmu samotné kosmické evoluce. Nemusím snad proto ani zdůrazňovat, že se zároveň „*zorganizuje*“.

V statické přírodě aristotelské či platónské si hmota a duch nutně zůstávají do jisté míry ontologicky vnější, což bylo vždy podporou používání abstraktních a právních pojmů k vyjadřování psychických vztahů mezi lidskými bytostmi. Svět těl a odděleně od něj svět duší. Kolika lidí se lze ještě dnes dotknout, mluvíme-li o fyzické realitě mentálního jevu nebo o podstatně biologické povaze morálních a společenských zákonů! — Právě z takového rozškátulkování a fádnosti nám pomáhá nový pohled na svět jako stálý vývoj. V lůně ne už kosmu — ale kosmogeneze, obíhá přes prahy materializace, vitalizace a reflexe jediná energie a ustavuje se jediná solidarita. Celý vesmír se odzdoila nahoru ultrazfyzičtjuje, a to ne tak, že by se (v pejorativním filosofickém slova smyslu) materializoval — nýbrž naopak, protože se spiritualizuje. Říkám výslovně: celý vesmír; tedy i účinky solidarity — neméně než vše ostatní.

Nemýlím-li se, spočívá právě v tom ona radikální a tentokrát už subjektivní proměna, zasahující nyní vědomí, jež jsme si mohli dosud o lidské odpovědnosti udělat. Nejenže rozsah vlivu jednoho člověka na ostatní vzrostl tak náhlým skokem, že z toho i ty nejpovrchnější a nejsobečtější začíná přecházet smích; díky evoluční hodnotě, již vnitřní společenské uspořádání lidstva nabývá, objevuje se i samotná látka této obvodové činnosti člověka jako něco neobyčejně trvalého, o čemž svědčí neúprosná determinovanost následků, jež tato činnost vyvolává.

Dokud jsme se domnívali, že před sebou máme — ať již je uznáváme nebo překračujeme — pouhé víceméně libovolně člověkem vyhlášené příkazy, jimiž se mají řídit ti druzí — mohli jsme

také počítat s tím, že jim lze nějak uklouznout nebo je porušit. Ale od chvíle, kdy námi otřásl zjištění, že to, do čeho nás socializace pozvolna vplétá, nejsou pouhé konvence, ale síť organických vazeb — od té chvíle si začínáme uvědomovat pravou velikost a skutečnou vážnost lidského údělu.

S právními předpisy se lze totiž nakonec vždy dohodnout nějakým kompromisem — ale organický zákon, je-li porušen, neodpouští nikomu.

(1950)

Co je život?

(Odpověď na anketu)

Domnívám se, že se díky soustředěnému úsilí fyziky, chemie, biologie a planetární historie začíná na tuto otázku rýsovat odpověď, kterou bych rád shrnul do těchto tří zjištění:

I. — Můžeme obecně říci, že se dnes život (definovaný svými hlavními znaky asimilace, reprodukce, dědičnosti a vědomí) vědě již nejví jako fyzikálně chemická anomálie, ale jako extrémní forma, jíž za určitých podmínek (příznivá teplota, dostatečné trvání transformace atd.) nabývá zcela *obecná* — i když obvykle skrytá — *vlastnost* veškeré kosmické látky. To znamená, že se nám život jeví jako něco, co je ve vesmíru odedávna pod tlakem, co se, jakmile jen může a kde jen může, také rodí, a co se tam, kde se to už jednou objevilo, v nesmírných rozlohách času a prostoru jak jen může zintenzivňuje.

II. — Přesněji řečeno je život pro vědu stále více *specifickým účinkem korpuskulárního růstu složitosti*, spojeného s výstavbou neobyčejně velkých a složitých částic. Přes četné kritické prahy probíhá totiž křivka, vedoucí od velkých molekul k mnohobuněčným organismům, bez nejmenšího přerušení — a právě ve směru této křivky se (ze hry náhod a statistických zákonů) vynořují „vitalní“ účinky, jako indeterminovanost, samsoupořádání a vědomí.

III. — Na základě toho si lze položit otázku: je mezi tímto tajemným proudem, který unáší svět ke stále komplexnějším a zvnitřněnějším stavům, a tím druhým (daleko známějším a probádanějším), který strhuje týž svět ke stavům stále jednodušším a zvnějšněnějším, nějaký vztah? A jaký? Nemají tyto dva procesy (život a entropie) kvantitativně, řekli bychom, tak nestejně závažnosti — ve skutečnosti týž objem, nespádají do téhož řádu a nejsou si vposledku nějakým způsobem komplementární? A je-li

tomu tak, jak si máme představit konečnou rovnováhu celého fenoménu? Tato poslední otázka začíná možná pro vědu zírka konkretizovat a formulovat základní hádanku vesmíru.

(1950)